

Doğu Batı Arasında İslam Birliği İdeali

Vefatının 10. Yılında
Aliya İzzetbegoviç

*Vefatının 10. Yılında Aliya İzzetbegoviç
Doğu Batı Arasında İslam Birliği İdeali Sempozyumu Bildirileri
26 Ekim 2013, Üsküdar*

Editör
Merve Akkuş Güvendi

Aliya İzzetbegoviç'te Ütopya ve Dram

Mustafa Aydın

Aliya İzzetbegoviç sıradan bir düşünür değil, hemen herkesin katıldığı bir kanaate göre bilge bir insandır. Bilgelik, rahmetli Ahmet Yüksel Özemre hocanın tanımlamasıyla, en üst seviyede bir düşünür demektir. Düşünürlüğü bilim teknisyeni, bilim adamı ve âlim düzeylerinden yukarıda ve farklı olarak, bilgi sorunlarında bir metod hakkında bilgi sahibi olan, literatürü takip edip özgün çalışmalar yapabilen, uzmanı olduğu alanların felsefesine, epistemolojisine, deontolojisine, pedagojisine vâkıf ve bunun da ötesinde insani sorunlara disiplinler üstü makro düzeyde bakabilen insan demektir. Bilgelik çalışmanın yanında fitri kabiliyetler, istisnai yetenekler gerektirir, hatta o bir Tanrı vergisidir (Özemre, 1990).

Gerçekten de İzzetbegoviç, birçoğu güncel sosyal hayatın yansıması olan ve dolayısıyla da genel geçer gözüken bakışların ötesinde beşerî sorunlarımızı kapsamlı ölçeklere oturtabilen böylesi müstesna bir insandır. Farklı konularda eserleri bulunan bilgemiz Doğu ve Batı Arasında İslâm adlı eserinde kültürel dünyamızı ölçeklendirme bağlamında bir kısmı hemen herkesçe bilinen ama yepyeni bir kavramsallaştırma ile kullanıma konan ikili anlam kategorileri ortaya koymuştur: İnsan ve hayvan, yaratma ve evrim, kültür ve medeniyet, din ve materyalizm, Hristiyanlık ve Yahudilik, Doğu ve Batı, ütopya ve dram bunların en önemlileridir. Ben bu tebliğimde sonuncu ikilem "ütopya ve dram" kültür matrisinden söz edeceğim.

Aslında Aliya İzzetbegoviç, adı geçen bu eserinde dünya görüşünü felsefi boyutta temellendiriyor. Ütopya ve Dram başlığını taşıyan ve yaklaşık otuz sayfa civarında olan bölümde ise ideal insan ve toplum arayışı üzerinde duruyor. Bilgemize göre bu arayış, insanlık tarihi kadar eskidir ve başından beri, onun tiplmesiyle ütopya ve dram olmak üzere iki tür yaklaşım var olagelmıştır. Gerçi ideal toplum arayışı ütöpik yaklaşımı ifade etmektedir, çünkü

drama göre insan ve toplum naif hâliyle orada durmaktadır. Sonuç olarak bilgemizin asıl sorunu sağlıklı bir insan birlikteliği ve aralarındaki sorunsuz ilişkilerdir.

İzzetbegoviç işaret edilen sorunu işlerken pek çok beşerî sorunumuzun çözümünde kullanılabileceğimiz bir açıklama şeması ortaya koymuştur. Onun için biz metnimizde kısaca ütopya ve dram olarak nitelendirilen matrisi mümkün olduğunca esere bağlı kalarak açıklamaya ve sonra da söz konusu anlam kalıbını daha iyi anlaşılır kılmak için de örneklendirmeye çalışacağız. Ancak bir temel oluşturması bakımından eserin akışı içerisinde ana çerçeveyi kısaca bir tasvir etmekte yarar vardır:

Aliya İzzetbegoviç'in Genel Düşünce Yapısı

Bilgemize göre üç ayrı dünya görüşü vardır: Din, materyalizm ve İslam. Dinin odağında ruh/şuur, materyalizmin merkezinde madde, İslam'ın ekseninde ise bu din ve materyalizmin bileşeni olan insan bulunmaktadır. Bütün dinî, felsefî ve sosyal sistemler de bu üç temelden biri etrafında oluşmuşlardır. Mesela felsefede stoacılık-Epikürosçuluk (Gökberk, 1983), dinde Hristiyanlık-Yahudilik vb. bunun tipik örnekleridir. Esasen bilgemize göre dünya da var olan her şey, ruh-madde, özne-nesne, doğru-eğri, madde-mana, sanat-teknik, ahlak-güç ikilemleri gibi *ziddiyetler* üzerine kurulmuştur. Bu da aslında doğal bir şeydir, önemli ve gerekli olan bunların ortadan kaldırılması değil (ki zaten kaldırılamazlar), anlamlı sentezlere ulaşabilmektir.

Gerçi beşerî dünyamızdaki olumlu gelişmeler her ne kadar bu ikilemlerin bileşkesindeki sentez ve oluşumlarla gerçekleşiyorsa da bunlardan bir tarafı beşerî, insan fitratına, ilahî tasarıma daha uygun düşmekte, diğer taraf ise daha bir olumsuzluğu temsil etmektedir. Mesela bu ikilemlerden hayvani olana karşılık insan, evrime karşılık yaratma, medeniyete karşı kültür, ütopyaya karşılık dram doğası itibarıyla daha olumlu olgu ve oluşumlardır. Bunlar aynı zamanda diğer tarafı olumluluğa çeken belirleyicilerdir. Mesela materyalist cephenin mutlak galibiyeti refah sağlasa da yalın biçimiyle insanlığın erozyonu demektir. Bundan dolayı materyalizm din ile, medeniyet kültür ile dengelenmek zorundadır.

İzzetbegoviç'e göre ilk ikilem insan-hayvan ikilemidir ve buna da evrimci ve yaratma olarak iki tür yaklaşım vardır. Evrimci yaklaşıma göre insan daha gelişmiş bir hayvandır. Yaratmaya göre ise insan, hayvandan evrilmiş bir varlık değildir, böylece yaratılmıştır. Diğer hayvanlarla ortak tarafının yanında kendine has bir özlük alanı vardır. Bilgemize göre *alet kullanma*, insanın diğer hayvanlarla ortak tarafıdır. Ama o aynı zamanda *kült sahibi olan* bir varlıktır ki bu onun yegâne özlük alanıdır. İnsan, bu alandaki gerçekleştirimi oranında insanlaşır, yalnız alet kullanma içinde kaldığı oranda da insan olmaktan uzaklaşıp hayvanlaşır. Bilgemize göre bu hâliyle "insan, semanın çocuğu, yeryüzünün kurdudur" (İzzetbegoviç, 1992, s. Sayfa 80).

Kült; din, ahlak, sanat, tabular vesairedir. Bunlar insanın alet kullanımına bile rasyonel bir katkıda bulunmazlar. Alet kullanmayla ilgili gelişme ve ilerlemeye karşı da kayıtsızdırlar. İyi sayılmasalar bile inkârcılık, yalan, büyü, hilebazlık vb. kültle yani insanla ilgili şeylerdir. İnsanın külte sahip olmasından *kültür*, alet kullanmasından *medeniyet* doğmuştur.¹ Kültür, insan fıtratına uygun, İzzetbegoviç'in ifadesiyle semaya ait, naif hayat yanımızdır. Buna karşılık medeniyet, insanın daha rahat yaşaması için çevrenin yeniden kurgulamasından doğan bir birikimdir. Medeniyet, içeriği kültürle donatıldığı nispette insani, ondan uzaklaştığı oranda da insan tabiatıyla çelişen bir birikim hâlini alır. Genel olarak din, ahlak, sanat, hikmet, irfan ve vahyi bilgi kültürün; bilim, teknik vb. medeniyetin içeriğini oluşturur.

Kültürün içeriğini oluşturan unsurlar aşkın kökenli yani sema ile irtibatlıdır. Zekâdan doğmazlar, mekanik bir ilişki biçimi olmadıklarından dolayı bir fonksiyondan ibaret de değildirler. Kültürel unsurlar zaman ve mekâna bağlı değildirler, dolayısıyla değişim ve ilerlemelelerinden söz edilemez. Doğrusal bir süreç ihtiva etmeyen kültürel unsurların bir tarihi yoktur. Hz. Âdem'den beri tevhit inancı aynıdır. Değişime uğrarsa tevhit olmaktan çıkar. Değişip dönüşen, kültürün açılımı olduğunda bile medeni oluşumlardır. Onun için İzzetbegoviç'e göre gerçek anlamda İslam'ın değil, ancak Müslümanların tarihi olabilir. Ne var ki ütopyalar insanın kült tarafını yok sayıp onu daha iyi alet kullanabilen bir hayvan derecesine indirgeyebilmek için yoğun bir çaba harcama gelmişlerdir.

Aliya İzzetbegoviç, eserinin ikinci kısmında kitabın başlığına uygun olarak bütün bu ikilemler arasında İslam'ın yerini göstermeye çalışır. Gösterdiği bu yer, fiziki çerçevede Doğu ve Batı, genel felsefi yapıda din ve materyalizm, din bazında özelde ise Hristiyanlıkla Yahudilik arasında bir yerdir ve burada İslam bir sentezi temsil etmektedir. Tarihsel olarak Hristiyanlık salt ruhanilik anlamında manevi unsurlardan örülü bir dindir. Buna karşılık Yahudilik materyalizm kutbuna yönelik hayli dünyevi bir sistemdir. Bu özellikleri kutsal kitaplarındaki alıntılarda ve tebliğcileri olan Musa, İsa ve Muhammed peygamberler üzerinde bile gösterebiliriz. İsa saf dini, Musa dünyayı, Hz. Muhammed her ikisini, bileşkedeki insani gerçekliği temsil eder. Düşünürümüz burada İslam'ın bu bütüncü yapısına örnekler verir.

Genel Olarak Ütopya ve Dram

Aliya İzzetbegoviç'in düşünce yapısının bu genel çerçevesini çizip bir bakıma alt yapısını gösterdikten sonra artık asıl konumuz olan ütopya ve dram üzerinde durabiliriz. Aslında anladığımız kadarıyla burada İzzetbegoviç'in amacı felsefi bir kuram oluşturmaktan çok, ideal insan tipini, sağlıklı insan birlikteliğini ve yine insana yakışır bir ilişki biçimini araştırıp ortaya koymaktır. Ne var ki bilgemiz görmektedir ki ideal toplum arayışı olarak sunulan görüşler ve ortaya çıkan tablolar insan doğasına aykırı sonuçlardır. Daha önce ele alınan çer-

1 Açıklayıcı bilgi için bkz. Aydın (2013)..

çeve ile ilişkilendirmek gerekirse ideal olarak takdim ettikleri insan, çevresinin ürünü olan bir hayvan, kültürden çok bir medeniyet unsuru, iyi veya kötü neredeyse yaptıklarından sorumlu tutulamayacak kadar iradede ve erdemlilikten yoksun bir yaratık, toplum da tam anlamıyla bir kurgudur.

İşte tam da bu noktada İzzetbegoviç insan ve topluma bakışta birbirine zıt iki temel yaklaşım üzerinde durur: ütopya ve dram. Birbirleriyle uzlaşmaz bu iki temel yaklaşım insanlık tarihi boyunca var olagelmıştır. Kısaca, dram, gerçek anlamda insani hayatın ifadesi, kültürel dünyamızın algı biçimi, bir başka ifadeyle en üst düzeyde var olan insani oluşum şekilleridir. Ütopya ise alet kullanma yönümüzün, medeniyetin beşerî dünyamızı algılama biçimi, hayatın yeniden kurgulanışdır. Ütopya dünyada cennet rüyasıdır; arı kovani ve karınca yuvası gibi mükemmel hayvani kolektifler örneğine göre ideal bir düzene kavuşturma hayalidir. Faydalı ve makul şeyler sunmuşsa da ütopya, tarih boyunca insanı, insani olanın dışına çekmeye çalışmıştır.

Bilindiği üzere ütopya, en azından antik çağdan günümüze belli filozofların ideal toplum kurgularını ifade etmede kullana geldikleri bir kavramdır. Yani ütopyanın en temel niteliği mevcudu o hâliyle yetersiz bulup kabul etmemek ve yeniden kurgulamaktır. Bu yeniden “kurgulama” ütopyanın en belirgin özelliğidir. Gerçekten de antik çağ düşünürü Platon’un, ilklerden kabul edilen Devlet’i, 16. yüzyıl Rönesans düşünürleri olan Thomas Moore’un Ütopia’sı, Bacon’ın New Atlantis’i, Campanella’nın Güneş Devleti ilk akla gelen tipik ütopyalardır ve bu gelenek daha sonra Fourier, Robert Owen, Saint-Simon, Marks ve diğer düşünürlerle devam etmiştir. Bu düşünürlerin ortaya koydukları metinler bir ütopyanın o rasyonel kurgucu tüm özelliklerini taşırlar. Ancak bilgemize göre ütopya, yalnızca bir grup filozofun felsefi hayalleri değildir. Bir entelektüel öznenin, insanlık üzerinde dünden bu güne sürüp giden tasarımları ve hatta daha da ötede gerçekleştirimleridir. Buna göre mesela modern Batı medeniyeti somut bir ütopya gerçekleştirimidir.²

Yine antik çağdan beri kullanılan ve bir tiyatro kavramı olan dram ise bilindiği üzere hayatın marjinal bir yönünü güldürü yöntemi ile işleyen komedi ile acıklı yönlerini ele alan trajedi arasında hayatı olduğu gibi ele alan bir tiyatro eseri türüdür. İzzetbegoviç sözcüğün etimolojisine sadık kalmak kaydıyla bu kavrama da kendi dünya görüşü içinde yeni bir anlam yüklemiştir. Buna göre dram, insan tabiatına ve fitratına uygun, mantıksal bir kurguyla değişime uğra(tıl)mamış hayat anlayışıdır.

İki farklı hayat algısı olan ütopyanın da dramın da kendilerine has yaklaşımlarına bağlı olarak, içerikleri, beşerî oluşumları ele alma biçimleri, ortaya koydukları oluşumların taşıdıkları ortak özellikleri vardır. Ütopya fitri yapıyı bozup her şeyi yeniden kurarken nefsin isteklerine

2 Gerçekten de modern Batı kültürünün dünden bugüne bir entelektüel özne tarafından kurgulana geldiğini açıklayan düşünürler vardır. Bunun için bir örnek olarak bkz. Bauman (1996).

bağlı olarak bir hayli keyfi davranır, bu işte en önemli aracı akıl değil zekâdır. Genel olarak dramda din, ahlak, sanat, gibi beşerî olgular ağırlık kazanırken; bilim, medeniyet, teknik vb. ütopyanın içeriğini oluştururlar. Ütopyanın belirgin özelliklerinden birisi, insanı daha gelişmiş bir hayvan olarak görmesidir; drama göre ise insan ahsen-i takvimdir, bedenlen olduğu kadar ruhen de üstün bir yaratılışa ve donanıma sahiptir. Ütopya onun üstün özelliklerini izolasyona uğratır, duruma göre esfel-i safilin (insandan daha aşağı türden bir yaratık) hâline dönüştürmeye çalışır. Burada insan, iyi gelişmiş bir hayvan olarak dizayn edilir. Ütopik çerçevede ortaya çıkan insan birlikteliği tablosu da büyük bir kısla olgusudur.

Teori veya uygulama, bütün ütopyaların genel görünümü şöyle tasvir edilebilir: Burada yeme-içme, giyinme, barınma gibi temel ihtiyaçlar belli standartlar içerisinde karşılanır. Hayal edilen bir refah seviyesi tutturulmaya çalışılır. İşin odağında her şeye karar veren, herkesi görevlendirip yönlendiren ve ihtiyaç maddelerini tevzi eden bir devlet vardır. Yöneticilerin genel olarak seçkinlerden (mümkünse filozoflardan) oluşması gerektiği düşünülür. Filozof ve komutan gibi kahramanlar sonuç olarak birer tanrıdırlar. Ütopyanın ideal toplumunda güçlü bir askerî yapı vardır ve istediği her şeyi yapabilen devlet, gücünü buradan alır. Bundan dolayı da herkes devlet için seferber edilmiştir. Yani bütün millet bir ordu, bütün ordu bir devlettir, devlet de geri dönüşlü olarak bütün bir toplumdur ve sonuç itibarıyla seçkinlerdir.

Ütopyaya göre aslolan fert değil toplumdur. Yeni nesil herhangi bir bitki veya hayvan gibi yetiştirilebilir ve bu kararlı bir biçimde yapılmalıdır. Fert bir biçimde topluma uydurulur, eğitim diye bir kurum bunun için vardır. Ütopyanın araçsal bir bilimi olan sosyolojiye göre, toplumsal kurguya uygun olmayan birey, bir sapma içindedir; asosyaldir, anormaldir. Platon'dan Marks'a kadar bütün ütopyalarda masal, müzik gibi edebiyat ve sanat eserleri, insanı kurgu dışında tutabileceği için yasaklanması gerekli olgular olarak kabul edilir. Bu kurguyu yüksek düzeyde bozma potansiyeli taşıyan din ise dışlanmalı veya gözetim ve denetim altında tutulmalıdır. Toplumun sağlıklı fertlere ihtiyacı vardır. Tedavisiz hastalar intihar etmelidir, bu gerçeği kabul etmeyenler ise öldürülebilmelidir.

Ütopyalara göre insanın ayrı bir özlük alanı olamaz. İnsana özel bir alan tanıyan bütün görüşler toplum için bir handikaptır. Bundan dolayı birey için bir özel hayattan ve mesela insan için bir özgürlükten bahsedilemez. İdeal toplumda özel mülkiyet de olamaz, herkes tek tip giyinir, gelişigüzel çocuk sahibi olamaz. Çocukların belli sayıdan fazlası başka ailelere verilir veya ihtiyaç dışıysa öldürülür. Herkes ortak davranışlar içerisinde bulunur: Boru ile yatılıp kalkılır, ortak spor yapılır, yemek yenir ve çalışılır. Bu açıdan bakıldığında modern toplumsal yapı, tüm özgürlük söylemlerine rağmen devlet otoritesi ve uzmanlarınca belirlenen devasa bir ütopyadır.

Bilgemize göre, filozofların teorik hayali kurgularından antik çağ ve geçen yüzyılda örneklerini gördüğümüz Marksist siyasi pratiklerine kadar, bütün ütopyaların bazı ilkesel ortak özellikleri vardır: Toplum adına özgürlüğün sınırlandırılması, lider kültü, sosyal disiplin, aile-

nin kaldırılması veya en azından ebeveyn ve çocuk arasındaki sağlıklı ilişkilerin yok edilmesi, sanatın devletin hizmetine verilmesi, Darwinci ayıklama ve ölümün kolaylaştırılması, aile terbiyesinin yerine sosyal eğitimin konması, devletin fertten üstünlüğü, teknik ilerlemeye eğilim, iş birliği yerine iş bölümü, kadın-erkek eşitliği söylemi, ferdi mülkiyette sınırlama, sosyoekonomik hayatta acımasız bir yarış, kolektivizm ve yeknesaklık, bilginin kaynağı başta olmak üzere her şeyde sansür, dinin mümkün olduğunca dışlanması, ahlakın mekanikliği vb. bu özelliklerin ilk akla gelenleridir. Esasen ütopyada insanlar yaşamazlar, sadece fonksiyon icra ederler. Çünkü insanın şahsiyeti yok, psikolojisi vardır.

İyi dikkat edilince görülür ki teorik pratik tüm ütopyalar bir seçkinci kurgusudurlar. 18. yüzyıl sonrası modern kültüründe yeni bir biçim ve ivme kazanmışlardır. Bunun Marksizm veya liberalizm adına olması sonucu değiştirmez. Bu açıdan bakıldığında bir dönemin Marksist Sovyet Rusya'sıyla günümüzde birinci sıralarda refah ülkeleri sayılan kapitalist Norveç, İsveç, Kanada sosyal-politik düzenleri arasında esaslı benzerlikler görülür. Bu kategorinin ikisinde de kapsamlı ve incelikli bir ütopya pratiği söz konusudur. Bürokratik örgütler tarafından kurulmuş bir toplumsal hayat, mekanik bir ahlak vb. Esasen nerede kapsamlı bir refah girişimi ve naif hayata müdahale varsa orada bir ütopya var demektir. Uzun bir zamandır bilim ve devlet, ütopyaların ihtiyaç duyduğu seçkinci yapıları oluşturan mekanizmalar olarak görev yapmaktadırlar. Günümüzde ise buna bir de teknoloji eklenmiştir. Böylece tarihtekinden farklı olarak günümüzde ütopyada bir çeşitlenme de meydana gelmiştir. Dolayısıyla bilgemize göre şimdi ütopyaların, sosyal ütopyalar, siyasal ütopyalar ve teknik ütopyalar olarak üç tipinden söz edebiliriz.

Bunlardan sosyal ütopyanın dayanaklarını genelde, sonuç olarak kendisi de ütöpik bir kurgu olan ilim oluşturmakla birlikte burada sosyolojinin ayrı bir yeri vardır. İdeal toplum tasavvuru ve ferdin buna uyarlanması görüşleriyle sosyoloji, Quetelet'in ifadesiyle bir "sosyal fizik"tir. Esasen toplum hakkındaki her öğretiy fizik veya zoolojinin bir uzantısıdır. Siyasal ütopya modern ulus devlet yapılarıyla varlığını sürdürüyor. Yolları farklı olsa da günümüz teknik ütopyası tam da ütopyanın doğasına uygun olarak insana bir özlük alanı bırakmamaktadır. İnsan teknolojinin hizmetindedir. Günümüzün çağdaş güncel değerleri olan insan hakları, demokrasi ve serbest piyasa ekonomisi bile insan eksenli olmaktan çok bu söz konusu kurgunun alt yapısını oluşturmaktadırlar.

Drama Karşılık Ütopyacı Çıkişlar

İzzetbegoviç'e göre yukarıda da işaret edildiğine göre dramın ve ütopyanın içeriğini özel olarak bazı insani olgular öncelikle doldurmakta ve her türlü beşerî olgu ikisi tarafından da kendilerine özgölüklerde farklı biçimlerde yeniden inşa edilmektedir. Başta ilişki biçimleri olmak üzere insan birlikteliğinin ve yerleşim yerinin şekli, ahlak, aile, eğitim ve din gibi ol-

gular ikisine göre de farklı biçimler alabilmektedirler. Bu çerçevede bilgemize göre ütopya beşerî dünyamızdaki her şeyi bir biçimde kurgulamaya çalışmakta ve buradan, biri ütöpic, diğeri dramatik iki tipi doğmaktadır. Örneklendirmek gerekirse şöyle sıralayabiliriz:

İnsani ilişkiler konusunda dramın *birincil ilişkilerine* karşılık, ütopyanın *ikincil ilişkileri* ve yine buna bağılı olarak bir arada yaşama biçiminde dramın *beraberliğine* karşılık ütopyanın *birliği*,

İnsan birlikteliğinde, dramın *topluluğuna* karşılık ütopyanın *toplumu*,

Yerleşim biçiminde, dramın *köy ve medinesine* karşılık ütopyanın *kenti*,

Ahlakta, dramın *naif ahlakına* karşılık, ütopyanın *mekanik ahlakı*,

Ailede dramın farklı cinsler arasındaki (heteroseksüellik üzerine kurulu) *mazbut aile* hayatına karşılık, ütopyanın *serbest cinselliği*,

Hayata uyarlamada dramın *terbiyesine* karşılık ütopyanın *eğitimi*,

Din alanında insan hayatının her alanında *etkin dinine* karşılık kişisel hayata sürülmüş bir *trans sistemi*, bu dönüşümün açık örnekleridir. Şimdi bu dönüşümün ne olduğunu nereden nereye doğru gittiğini örneklerle açıklamaya çalışalım.

Birincil ilişkiden İkincil ilişkiye

Beşerî olguların dramdan ütopya dönüşümündeki en önemli gelişmelerden birisi şüphesiz birincil ilişkilerin ikincil ilişkilere doğru bir dönüşüm geçirmiş olmasıdır. Birincil ilişki genel olarak yüz yüze gerçekleşen sıcak temaslardır. Doğal olarak ikincil ilişki bunun mümkün olmadığı yerlerde devreye girer. Ne var ki modern medeniyetin temsil ettiği ütopya ikincil ilişkileri esas alır. Buna göre gelişmiş iyi ilişki biçimi ikincil ilişkilere, genel olarak birincil ilişkiler gelişmemiş davranışlardır. Ütopya göre medeni bir hayat için geçerli olan ikincil ilişkidir. Bunun için de kamusal alan denen bir sütte gerisinde birbirimize yabancılaşmamız doğaldır. İnsanların birbirlerinden hıza aldığı bir mahalle baskısı da olmamalıdır. Hâlbuki buna karşılık birincil ilişkiler, dostluğun, saygının ve sevginin rahatlıkla geçiş yapabildiği bir ilişki biçimidir. Bunun için ütopya genel olarak varlıklarını birincil ilişki ortamında sürdüren, aile, akrabalık, komşuluk, cemaat, aşiret, etnisite gibi yakınlık kültürünü ifade eden olgulara sıcak bakmaz, mümkün olduğunca onları tasfiyeye çalışır.

İslam bu birincil ilişkilere çok önem verir, çünkü insanın insani boyutu bu yolla gerçekleşir. Dramatik İslami algı öncelikle eylemin başıyla ilgilenir ve buraya ahlakı yerleştirir, önemli olan sırf eylemin sonucu değildir, burada niyetin bile ayrı bir anlamı vardır. Ütopya eylemin sonuna yerleştirilen hukuk, eylemin niyeti ve sürecin işleyişine yeterince bir anlam vermez. Hukukta yalnız ceza vardır, mükâfata yer yoktur. Bu ütöpic hayat pratiği, teorik ütopya kurgularıyla desteklene gelmiştir. Onun için eğer bir cennet varsa o bu dünyadadır.

Bu ilişki biçiminin uzantısı konumunda olan oluşumlardan birisi de *bir arada yaşama sorunudur*. Ancak ütopyanın bir arada yaşamadan anladığı şey *birliktir*. Pek de düşünmeden sıkça kullandığımız birlik, çoğu kere toplumları oluşturan toplulukların özelliklerini kaybettiği yerde vardır. Bu modern kültür ortamlarında çoğu kere merkezî bir yapı tarafından gerçekleştirilmektedir. Birlik, farklılıkların kaldırılıp benzerliklerin ön plana çıkarıldığı bir sosyal olgudur. Buna karşılık insan doğasını temsil eden dramın esas aldığı şey ise *beraberliktir*. Birlikten farklı olarak beraberlik, toplulukların kendine özgü özellikleri korunarak gerçekleşen bir olgudur. Yani beraberlik farklılık üstüne oturur, farklılıklara saygı duyarak bir arada yaşama yoludur. Ütopyanın birliği aşkına bizden istenen, kendimize özgü hasletlerimizden vazgeçmemizdir. Böyle bir sonuç normalmiş gibi, bir tatsızlık çıkmaması adına ikna edilmişizdir.

Dramın öngördüğü beraberlik, onun öncelikli unsurları olan din, sanat ve ahlak ile mümkündür. Ama birlikçilik bizzat bunların kendisini çizgi dışı sayar. İlişki biçiminde mekânın törenlerin önemli bir yeri vardır. Mesela festivaller beraberliğin sembolüdür, merkezî otoriteye karşı bir sığınaktır. İnsanın insana yakınlığı mekânsal değil, manevidir. Gökdelenin içinde pek çok adam vardır, ama bu yoğunluğa uygun bir insani ilişki yoktur. Esasen toplum fiziki şartlara dayanır, ahlaki ilkelere değil.

Topluluktan Topluma

Aliya İzzetbegoviç'e göre insan birlikteliği konusunda ütopya toplumdan, dram topluluktan yanadır. Gerçekten de bunlar birbirinden farklı şeylerdir ve aralarındaki bu fark sosyolojinin dediği gibi, sadece, toplumun büyük, topluluğun küçük olması değildir. Fark topyekûn bir ilişkiler ağındadır.

Dramın insan birlikteliği *topluluk*, eski dilimizdeki ifadesiyle cemaattir. Topluluk, insan doğasına daha uygun bir insan birlikteliğidir. Beşerî ilişkiler düzeni genel ve çok daha doğal nedenlere bağlı olarak beraberlik üstüne kuruludur. Topluluk olgusu farklılıkları ortadan kaldıran bir birlik peşinde koşmaz. Cemaat, modern ütopyanın, onun en önemli sözcüsü olan sosyolojinin iddia ettiği gibi ferdin, içinde eriyip kaybolduğu değil, kendisini var kılabilirdiği bir insan birlikteliğidir. Topluluğun sosyal ilişki düzeninde *iş birliğinin* bir önceliği vardır.

Bunun aksine ütopyanın insan birlikteliği *toplumdur*. Toplum, ferdin iyice izole edilip, kendine özgü özellikleri yok edilmiş bir bireye dönüştürüldüğü yerde vardır. Burada her şeyin ölçüsü toplumdur. Sağlıklı fert ölçüsü bile ona uyuma bağlıdır. Toplum, günümüzdeki yaygın formuyla ulus, ütopyanın ürettiği (Benedict Anderson'un (1995) ifadesiyle) hayali bir cemaattir ve hepimiz adına, ferdî ve grupsal değerlerimizden vazgeçip şahsiyetimizden feragat ettiğimiz şeyler üzerine oturur. Toplum, sosyal düzen olarak *iş bölümünü*, ilişki ağı olarak ise birliği esas alır. Feragat noktamız ortak ihtiyaçlar dense de siyasetin seçkinleri bütün toplum adına bir özne olarak yerlerini alırlar. İçinden kendimize özgü özellikleri çekmemiz istenen kamusal alan da bir toplum olgusudur. Biraz da siyasal zorlamalarla meydana getirilen top-

lumlar bir büyük kışla durumundadırlar. Ütopyacılar her şeye toplumsal gözüyle bakarlar, ferdin haklarını mümkün olduğunca bunun içinde eritirler.

İzzetbegoviç ütopya ve dram matrisini daha çok topluluk ve toplum örneklemini üzerinde göstermeye çalışmış, çok açıklayıcı karşılaştırmalarda bulunmuştur. Ona göre toplum mad-di, topluluk manevi ihtiyaca dayanır. Birlikte yaşama, insanın ruhsal yapısından değil, bazı fi-ziki zorluklarından kaynaklanır. Dolayısıyla toplum hayatı insanın ruhsal hayatı aleyhine bir gelişme gösterir. Buradan çıkan bir diğer önemli sonuç, birlikte yaşama bir amaç değil, bir araçtır ve her araç gibi nice olumsuzluklara alet olabilir. Adalet, kardeşlik, yardımlaşma gibi değerler bizzat toplumun işlevi değildir, onun için de bu değerler en iyi şekliyle topluluk içinde gerçekleşebilirler. Yine düşünürümüze göre etnik çıkışlar, toplumun sindiriciliğine karşılık, bir doğal topluluk arayışıdır. Birlik olmak isteyen, olsa olsa beraber olma isteğinden doğan hareketlerdir. Bu gelişme, asimileci yapıya karşı bir antistrüktürdür. Buna göre çok kültürlülük bile bir kandırmacadır.

Aynı oluşumu ütopya ve dram farklı şekillerde ifade ederler. Mesela ütopyacı Marks, aşağı tabakadakilerden, sömürülenler olarak bahsederken; dramcı Dostoyevski "boyun eğdi-rilenler, tahkir edilenler" olarak niteler (ki Kur'an'da da, zaafa uğratılanlar, ifadesi yer alır). Yine romanlarında Dostoyevski, sosyal adaletsizlikten bahsetmez, insan ruhunu analiz eder. Çünkü sosyal adalet, ütopyanın eşitlik paradigmasına dayanır. Ütopya ideal toplum peşindedir. Hâlbuki bir ideal toplum yok, hayır ve şer çerçevesinde yaşayan insanlar, hayra çağıran ama buna icbar etmeyen gruplar vardır. Dramı en iyi ifade eden İslam'a göre insan tek başına idealin karşılığı olan takva sahibidir ve bu yegâne üstünlüktür. Kimseye zarar vermeyen, birilerinin hakkından koparılmış olmayan bir üstünlük.

Köyden Kente

Genel olarak dramın öngördüğü yerleşim birimi köy, buna karşılık ütopyanın yerleşim biç-i mi kenttir. Ancak burada dikkat edilmesi gerekli önemli nokta köy ve kente yüklenen anlam-lardır. İzzetbegoviç bağlamında köy, cemaatlerin yan yana yaşayabildiği, birincil ilişkilerin ve bunlara dayalı akrabalık ve komşuluk gibi tüm insani münasebetlerin sürdürülebildiği yerleşim yerleridir. Buna karşılık kent, ikincil ilişkiler üzerine kurulmuş ütöpik bir olgudur. Burada iki yerleşim biçimini birbirinden farklı kılan şey sadece nüfus yoğunluğu değil, ilişki yoğunluğudur. Kısaca kent, nüfusu ne olursa olsun ilişkilerin ikincilleştirildiği yerlerdir.

Burada yeri gelmişken kentle ilgili bir eksik algıya işaret etmek gerekiyor. Oldum olası bizim kente karşı bir ilgimiz ve sevgimiz vardır ve İslam'ın bir şehir dini olduğunu savuna gelmi-şizdir. Ne var ki çoğu kere bunun nasıl bir kent olduğuna pek dikkat etmemişizdir. Tabii ki onayladığımız yerleşim yeri insani ilişkilerimizin sürdürülebildiği yerdir. Adının köy veya şehir olması önemli değildir, bu ikinci sırada bir iştir. İnsani ilişkiler nüfusu ne olursa olsun (ki nüfusu yüz binlerle ifade edilebilecek yerleşim birimleri oluşmuştu) tarım şehirlerinde

sorunsuz yürütülebiliyordu. Ama ütopya kurgusu sanayi kentleri, nüfusu çok kabarık olmadığında da bu insani ilişkileri sağlıklı bir biçimde sürdürmeye elvermiyor. Bu noktada belki yeni bir kavramsallaştırmayla zirai şehirler ile sınai kentler arasında bir ayırım yapmak gerekiyor. Çünkü bu ikisi arasındaki fark, günlük hayatta kullandığımız köy ve kent farkından daha az değildir. Onun için İslam kent dinidir, derken hangi kentten bahsettiğimizin farkında olmamız gerekir.

Naif Ahlaktan Mekanik Ahlak

Ütopya, dramın naif ahlakına karşılık mekanik bir ahlak anlayışına sahiptir. Dramın ahlakı sırf eyleme değil, değere dayanır. Bir başka deyişle dramatik ahlak değer giydirilmiş davranışlardır. Bu insani ahlak, yalnızca sonuç ve çıkar üstüne kurulmuş değildir. Sonucun yanında ta başlangıçtaki niyetin, izlenen yolun ve hatta kullanılan araçların bile bir yeri ve anlamı vardır. Meşhur bir örnekle, bir kazığı iyi niyetle çakan da çıkaran da sevap alır. Buna karşılık ütopyanın ahlakı, insan eylemlerinde çıkara yönelik mekanik bir ahlaktır. Her şeyin otomatlaştırılıp kurala bağlandığı bir dünyada ahlak değil, fonksiyonalizm vardır. Çünkü burada ahlakın bir manası kalmamıştır. Burada artık toplum bir arı toplumu gibidir ve ahlak zararlı bile sayılabilir.

İzzetbegoviç'e göre aslında insan fonksiyonel olmayan bir dünyaya eğilimlidir. Ama ütopya, insani ahlak kurallarının yerine fonksiyonalizmi koymuş, arı veya karıncalar gibi yaşamayı ideal insan hayatı olarak göstermiştir. Yani insan için öngörülenler, hayvan için öngörülenlerdir. Hâlbuki tabiatı icabı insan asosyaldır, bütün ihtiyaçlarına rağmen kışanın ideal bir hayat olmadığını insanların çoğu bilir. Çünkü kışa hayatında ihtiyaç duyulan şey deruni ahlak kuralları değil, katı disiplin kurallarıdır. Esasen rahmani insanın ahlakı, toplumsal insanın fonksiyonu vardır. Bunun için mesela mecburen yaşayıp zorunlu olarak çalıştığımız bir toplumsal iş bölümü ortamı esaslı bir ahlak gerektirmez. İyi çalışan bir arı veya karınca daha ahlaklı sayılmadığı gibi ister istemez iş bölümünün gereklerini yerine getiren bir insan da özel olarak erdemli sayılmaz. Hatta daha kötüsü insan sınıfı gibi bir sosyal grupla özdeşleştiği oranda ahlak anlamını yitirir. Çünkü doğru, onların ortak çıkarı hâline gelmiştir. Onun için topluluğu aşan gerçek ahlak zararlı bile sayılabilir.

İnsanlar otoriteyi, onun sembollerini ve törenlerini genel olarak severler, yoksa icat ederler. Ama yine de çoğunluk bunun aksine özgürlükten yanadır, özgürlüğü ekmeğe tercih ederler.

Mazbut Aile Hayatından Serbest Cinselliğe

Şüphesiz dram insan doğasına uygun ve farklı cinsler arasında gerçekleşen meşru bir cinsellikten ve buna bağlı mazbut bir aile hayatından yanadır. Ütopya aileye genelde karşıdır. Ama yok edemediği tüm oluşumlarda olduğu gibi onu da dönüştürmektedir. Karşılıklı iki

ayrı cins arasında gerçekleşen heteroseksüel mazbut aileye karşılık aynı cinsler arasındaki homoseksüel bir serbest cinselliği hayatın mutlak gereği, medeniyetin icabı, en temel haklardan birisi olarak kabul etmektedir. Burada çoğu kere atlanan şey ailenin, toplumun değil, topluluğun en küçük birimi olduğu gerçeğidir. Saygı, sevgi, duygusallık ailenin ortamıdır. Bugün yaşanan ailesel sorunlar ütopyanın doğurduğu sorunlardır.

Bu ütöpic çerçevede en çok istismar edilen ve sömürülen kesimlerin başında kadınlar gelmektedir. Ancak özgürlük vb. ütopya söylemleriyle ikna edilmişlerdir. Ortaya çıkarılan, kadının kişiliği değil, dişiliğidir. Kadın mümkün olduğunca ailenin dışına çıkarılmaya, görünüşte erkekle eşitleştirilmeye çalışılmaktadır. Ama yine de erkekten farklı olarak akıllı hayvandan öte, güzel hayvan vurgusu yapılmaktadır. Bunun gerçekleştirimi için müthiş bir araçsal dünya ortaya konmuştur.

Terbiyeden Eğitime

İki yaklaşım arasındaki fark, insanın işlenişinde yani terbiye-eğitim işlerinde de kendini gösterir. Drama göre insanın daha insani bir donanıma sahip olması terbiye ile mümkündür. Ütopya bunun karşısında eğitimi savunur. Eğitim genel olarak ferdin topluma uyarlanması, onun renk ve desenine göre dokunması işidir.

Terbiye ve eğitim arasındaki fark, sadece niteleyici sözcük farkı değildir. Ütopya, belirlediği eğitim sistemiyle insanı, geliştirilmesi gerekli bir sosyal hayvan olarak alır ve alet kullanan yönünü geliştirir. Nasıl hayvanlar bir çiftlikte yetiştirilebiliyorlarsa insanlar da eğitim kurumlarında öylece yetiştirilebilirler. Burada eğitim sistemi insanı öncelikle topluma uyarlayıcı bir şartlandırma mekanizması işlevini yerine getirir. Modern eğitim sisteminin en önemli içeriğini oluşturan mesleki eğitim sistemi bile gerçekçi değil, bir ütopyadır. Buna karşılık dramın *terbiyesi* insanın kült tarafını geliştirmeye yöneliktir. Öncelikli tarafı insanı insan yapan değerlerle donatmaktır.

Etkin Dinden Trans Sistemine

Aslında din, dramın içeriğini oluşturan en önemli unsurlardan birisidir. Din hayatın her alanında yer alır, bir inanç ve niyet unsuru olarak her yere girer. Ütopyanın kurgusuna karşı da tepki gösterebilecek yegâne insani olgudur. Bunun içindir ki ütopya çoğu kere din ile barışık değildir. Tabii ki din de ütopyanın hedeflerine hiçbir zaman sıcak bakmaz. Mesela din dışı düzenleme ve refahla hiç uğraşmaz. Hatta konforu bir sapma olarak görür. Buna karşılıklı ütopyada din, toplumsal etkinlikten sırf kişisel tercihlere sürülmüş, vicdanlara hapsedilmiş bir olgudur. Ütopya, etkin olduğu tüm alanlarda dini sistem dışında tutmaya çalışır. Çünkü din ütöpic kurguya müdahale edebilecek yegâne olgudur. Esasen tarih boyunca dinin en önemli görevlerinden birisi bu olmuştur.

Değerlendirme

İnsanlık tarihi boyunca hayata bakışın iki temel yaklaşımından birisi olan ütopya, mantıksal bir kurgu niteliği taşıması sebebiyle çekici, akla yatkın ve sistematik bir bütünlük arz eder. Esasen Batı'da 18. yüzyıl Aydınlanma felsefesinden bu tarafa bize, insan fıtratına uygunluğuna bakmaksızın her şeyin akıl yoluyla yeniden kurulması gerektiğini telkin etmektedir. Dram insan doğasını gözetme noktasında genelde dini esas aldığı için ütopya dine karşıdır. Aydınlanmacı ütopyanın en belirgin düşünürlerinden birisi olan Kant, hayatı yeniden kurmak için yegâne dayanağın akıl (daha doğrusu zekâ) olduğunu, ne var ki tarih boyunca din ve geleneğin ipoteği altında kaldığını ve bu baskıdan kurtarılması gerektiğini söyler. Yani ütopya drama fırsat vermemek ister.

Gerçekten de ütopya, bir grup filozofun hayat hakkındaki hayallerinden ve tasarımlarından ibaret değildir, aynı zamanda uygulama bulmuş fiili gerçekliklerdir. Geçmişte bazı siyasilere tarafından hayata geçirilmiş uygulamaların ötesinde günümüzde modern uygarlık tam anlamıyla fiili bir ütopyadır. Peygamberler ütopyaya kaymış insanlığı drama çekmek için gelmişler, ütopyayı alaşağı edip dramatik bir hayat yolu göstermişlerdir. Ne var ki zamanla güç sahipleri sosyal hayatı, planladıkları bir ütopya üzerine tekrar oturtmuşlar ve bu böylece sürüp gelmiştir.

Modern dünyada ütopya hemen her şeyi kurgulamaya çalışıyor. Siyaset, geçmişte olduğu gibi ve daha fazlasıyla ütopyanın emrine verilmiş bulunuyor. İnsanlık, doğasını değiştirmeye yönelmiş ciddi bir dönüşüm süreci yaşıyor. Bilimin, tekniğin ve medeniyetin sorun oluşturduğu bir dünyada ütopyacı gidişe müdahale etmek imkân dışı gibi gözüküyor. Ancak asıl sorun sırf müdahale zorluğu değil, öncelikle gidişin farkına varamamaktır. İnsanlığın geneli, sadece gidişin farkına varamamış değil, daha da ötede ütopyanın unsurlarına gönül bağlamıştır. Yapılması gereken, ütopyacı modern oluşumlara karşı salt bir tepki oluşturmak değildir. Önce süreci anlamamız gerekiyor. Ne yapabileceğimize karar vermek bundan sonra gelecek bir iştir. Sağlıklı bir durum tespiti yapmamış olanların bir sorunun çözümleyicisi olmaları düşünülemez.

Bunun için Aliya İzzetbegoviç düşüncelerimizi oturtabileceğimiz mükemmel bir matris veriyor, ayağımızı basacak yeri gösteriyor. Onun bu görüşlerinde hemen pek çok beşerî oluşumun ilk açıklama biçimlerini bulabiliriz. Mesela günümüzde akrabalık, komşuluk gibi ilişkilerin neden erozyona uğradığını anlamada zorlanmayız. Akrabalık ve komşuluk dramatik olgulardır ve hedef tahtasına yerleştirilmişlerdir. Yani bu olgulardaki erozyon sanıldığı gibi spontane olarak gerçekleşen bir şey değildir. Yakınlık kültürü, açık veya gizli yollar ve yöntemlerle sarsılmaya çalışılıyor. Ütopyanın araçsal yapılarından birisi olan sosyal bilimlerle özel olarak sosyoloji tarafından kandaşlık ve cemaatçilik olarak aşağılanıyor. Bir ara anne sütüne yöneltilen eleştiriler, hâlâ sürmekte olan yakınlarla evliliğe karşı gösterilen tepkiler, bu konuyla ilgili tipik örneklerdir. İffet, cinsel hayatı heteroseksüellik üzerine kuran mutlak

aile hayatı, ilkelik olarak nitelendiriliyor. Sınai kentin yabancılaştırıcılığı, ikincil ilişkilerin gelişmişliğinin ölçüsü olarak kabul edilmesi, komşuluğa da akrabalığa da pek yer bırakmıyor.

İnsanın alet kullanan hayvani tarafına değil, kült kullanan insani yönüne dayanan dramatik hayat, insan tabiatına uygun olmakla birlikte iradi olarak kabulü gerektirir. Bu ise yalnızca konforlu bir hayat yaşama düşüncesine dayanmadığı için özel olarak çaba harcanmasını gerektiriyor. Burada aynı zamanda zekânın ötesinde vahyin desteğindeki akledilebilirliğe ihtiyaç vardır. Bu görevi ütopyanın kurgusuna karşılık tabii, ilahî, dramatik bir sentez olan İslam yapabilir. Gerçi ütopya dini de kurgulayabilmektedir. Modernleşme kuramlarında yer alan "seküler din" veya dinin sekülerleşmesi, din alanında bir ütopya gerçekleştirimidir. Onun için dinin dram bağlamında işlevini yerine getirebilmesi kendi doğasında ve bir bütünlük içinde algılanabilmiş olmasına bağlıdır.

İzzetbegoviç'e göre, insan tabiatına uygun yolu gösterme görevini ancak, Doğu ve Batı, din ve materyalizm arasında yer alan İslam yapabilir. Ona göre İslam bir yığın itaat edilecek varlıktan sıyrılıp nihai olarak Allah'a teslim olmaktır. İslam bu teslimiyetin adıdır.

Kaynakça

Anderson, B. (1995). *Hayali cemaatler* (çev. İ. Savaşır). İstanbul: Metis Yayınları.

Aydın, M. (2013). Kültür ve medeniyet ikilemine farklı bir bakış. S. Güder ve Y. Çolak (Ed.), *Medeniyet Tartışmaları, Yüceltme ve Reddiye Arasında Medeniyeti Anlamak Sempozyum bildirileri* (s. 101-112) İstanbul:

Bauman, Z. (1996). *Yasa koyucular ile yorumcular* (çev. K. Atakay). İstanbul: Metis Yayınları.

Gökberk, M. (1983). *Felsefe tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

İzzetbegoviç, A. (1992). *Doğu ve Batı arasında İslâm* (çev. S. Şaban). İstanbul: Nehir Yayınları.

Özemre, A. Y. (1990, 15 Mart). Bilginler hiyerarşisi ve zaafıları. *Türkiye Gazetesi*,